

Onderzoeksrapport

Onderzoek naar handschriftonderwijs

Naam: Inez Bootsma
Studentnummer: 1185779
Klas: PVK2B1
Jaar: 2020-2021
Begeleider: Joanneke Kuipers
Stageschool: Basisschool X

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Inleiding	4
Probleem analyse.....	6
Theoretisch kader.....	8
<i>Hoofdstuk 1 – Schrijfonderwijs.....</i>	<i>8</i>
1.1 Ontwikkelingen.....	8
1.2 Het belang van schrijven met de hand	9
<i>Hoofdstuk 2 - Landelijke richtlijnen</i>	<i>10</i>
<i>Hoofdstuk 3 - Methodes voor handschriftonderwijs</i>	<i>12</i>
<i>Hoofdstuk 4 – Handschriftonderwijs in de praktijk</i>	<i>13</i>
4.1 Beginnen met schrijven en de rol van de leerkracht	13
4.2 De didactiek van het schrijfonderwijs	14
<i>Hoofdstuk 5 – Mogelijkheden binnen het handschriftonderwijs.....</i>	<i>15</i>
5.1 Blokschrift of verbonden schrift?	15
5.2 Persoonlijk handschrift	16
5.3 Materiaal	17
Probleemstelling	18
Onderzoeksaanpak.....	20
Resultaten.....	23
Conclusies, aanbevelingen en discussie	27
Nawoord	30
Bibliografie.....	32
Bijlage 1 – Overzicht schrijfmethode.....	34
Bijlage 2 – Tijdsbesteding per schrijfmethode en groep	35
Bijlage 3 – Interviewvragen fysiotherapeut	36
Bijlage 4 – Interviewvragen leerkrachten.....	38
Bijlage 5 – Tijdpad onderzoek.....	40
Bijlage 6 – Resultaten dataverzameling	41
Bijlage 7 – Kwaliteitskaart	43

Samenvatting

Dit onderzoek gaat over handschriftonderwijs en komt voort uit een hulpvraag van basisschool X. Het doel van dit onderzoek was het ontwikkelen van een kwaliteitskaart voor handschriftonderwijs, die de kwaliteit van het aanbod van handschriftonderwijs kan verbeteren.

De onderzoeksvraag van dit onderzoek is:

Wat is er nodig om een kwaliteitskaart voor handschriftonderwijs te ontwerpen voor basisschool X?

Er is onderzoek gedaan door middel van literatuurstudie, diverse bronnen zijn bestudeerd en met elkaar vergeleken. Naar aanleiding daarvan zijn er acht onderwerpen binnen handschriftonderwijs gecategoriseerd:

- De rol van de leerkracht
- Starten met schrijven
- Te besteden tijd
- Toetsing
- Manier van Schrijven
- Persoonlijk handschrift
- Schrijfmateriaal
- Ontwikkelingen

Aan de hand van de literatuurstudie en de acht categorieën, zijn er vragen opgesteld om data te verzamelen vanuit twee andere perspectieven; er is een interview gedaan met een gespecialiseerde kinderfysiotherapeut. En er zijn vragenlijsten ingevuld door de leerkrachten van basisschool X, om de huidige situatie op de school in kaart te brengen.

Met de resultaten van de drie verschillende soorten bronnen, is er voor alle acht categorieën een conclusie geformuleerd. Het blijkt dat de beschreven literatuur en de adviezen van de kinderfysiotherapeut niet erg verschillende van de huidige werkwijze op de Basisschool X.

Wel zijn er een aantal aanbevelingen voor de school, zoals extra ondersteuning en duidelijkere richtlijnen voor het aanbieden van handschriftonderwijs aan de leerlingen van groep twee. En de aanbeveling om (methode)toetsen af te nemen bij leerlingen, om zo meer inzicht te krijgen in het niveau en eventuele schrijfproblemen te signaleren.

De conclusies en aanbevelingen zijn weergegeven op de kwaliteitskaart, het eindproduct van dit onderzoek, die het doel heeft om de kwaliteit van het aanbod van handschriftonderwijs op de Basisschool X te verbeteren.

Inleiding

‘Leren schrijven is een van de belangrijkste dingen die een kind leert. Hoewel we in een digitaal tijdperk leven, blijven pen en papier onmisbaar. We maken lijstjes, schrijven kaarten, noteren afspraken op papier. Dat blijft. En belangrijker nog, met onze zelfgeschreven teksten en ons eigen handschrift laten we zien: dát ben ik.’ (Zwijssen, 2019)

Zwijssen is een van de uitgeverijen in Nederland die een methode (Pennenstreken) voor schrijfonderwijs aanbiedt (Zwijssen, 2019). Zwijssen omschrijft in bovenstaande quote wat schrijven onmisbaar maakt en waarom kinderen moeten leren schrijven.

Concrete voorbeelden, die aansluiten bij de belevingswereld en ontwikkeling van een kind, maken dat iets betekenisvol wordt voor kinderen (SLO, 2019).

Voorbeelden voor wat schrijven betekenisvol maakt zijn bijvoorbeeld dat je schrijven nodig hebt bij het maken van een uitnodiging voor een feestje en bij het maken van een boodschappenlijstje. Schrijven heb je ook nodig bij ieder beroep; wanneer je kinderen vraagt wat ze later willen worden, is er voor ieder beroep dat genoemd wordt wel een reden te bedenken waarom je zou moeten kunnen schrijven.

Aanleiding voor het onderzoek

Aanleiding voor het onderzoek is een vraag vanuit de Basisschool X; er is gevraagd onderzoek te doen naar wat ‘wetenschappelijk onderbouwd goed schrijfonderwijs’ is. Met schrijfonderwijs wordt de letterlijke handeling schrijven bedoeld: handschriftonderwijs. Op dit moment is er op de school geen uitgebreide en onderbouwd beschreven werkwijze voor het aanbieden van schrijfonderwijs.

De resultaten van het onderzoek zijn van belang voor het team van de Basisschool X. Door te onderzoeken wat goed schrijfonderwijs is, kan dit op onderbouwde wijze beschreven worden. En kan er gekeken worden of de huidige manier van werken hiermee overeenkomt of dat er aanbevelingen gedaan kunnen worden om het schrijfonderwijs te verbeteren.

Het onderzoek wordt uitgevoerd tijdens de afstudeerperiode voor de opleiding leraar basisonderwijs (PABO Verkort, NHLStenden), door Inez Bootsma, schooljaar 2020/2021. De stageschool is basisschool Basisschool X.

Motivatie

Voor mij als leraar in opleiding is het interessant om mij te verdiepen in schrijfonderwijs. Het is een onderwerp waar ik nog weinig kennis over had, maar wat wel mijn interesse wekte. Wanneer ik afgestudeerd ben, zal ik de kennis, die ik opgedaan heb tijdens dit onderzoek, meenemen in mijn werkzaamheden binnen het onderwijs.

Mijn eindstage doe ik in groep drie, dit is wat schrijfonderwijs betreft een belangrijke groep. Want op bijna alle scholen in Nederland leren leerlingen in deze groep het schrijven van de letters en cijfers. Dit wordt de aanvankelijke fase

genoemd, een fase waarin kinderen veel tijd besteden aan leren schrijven om tot een leesbaar handschrift te komen (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020). Ook in groep drie van de Basisschool X stond het eerste halfjaar in het teken van leren schrijven (en lezen).

Verder vind ik schrijfonderwijs een interessant onderwerp omdat we leven in een veranderende maatschappij. Er wordt steeds meer digitaal gewerkt en technologie speelt een steeds grotere rol. Deze ontwikkelingen zijn zichtbaar, ook in het onderwijs (Pijpers, 2017).

Door de corona maatregelen moesten scholen in 2020 en 2021 twee keer sluiten. Er was geen fysiek onderwijs mogelijk en daardoor is digitalisering in het onderwijs nog eens versneld. Volgens Vincent Hofijzer van Gynzy (aanbieder software digitaal onderwijs) werkte 30% van de scholen daarvóór al volop digitaal (Veeger, 2020). En dat er meer digitaal gewerkt wordt, heeft als gevolg dat er minder op papier geschreven wordt, ook op scholen (Meulen & Hesemans, 2020).

Probleem analyse

Vanuit de Basisschool X is de vraag naar voren gekomen om onderzoek te doen naar schrijfonderwijs. Op dit moment is er op de school geen onderbouwd protocol voor het aanbieden van schrijfonderwijs.

De hulpvraag vanuit de school is:

Wat is wetenschappelijk onderbouwd goed schrijfonderwijs?

Met schrijfonderwijs wordt in dit geval niet het schrijven van goede teksten bedoeld, maar handschriftonderwijs. Bij schrijven gaat het om het koppelen van bewegingen aan letters (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020). Het is een complexe vaardigheid, waarbij verschillende onderdelen van het lichaam en de hersenen moeten samenwerken (Meulen & Hesemans, 2020).

Om te kunnen schrijven is, naast spellen en stellen, de motorische handeling van belang: het op papier zetten van letters. Volgens Overvelde & Nijhuis-van der Sanden (2020) zijn er twee voorwaarden voor de motorische handeling: motorische vaardigheid en klank-teken-koppeling. Met motorische vaardigheid wordt de vaardigheid om de beweging uit te kunnen voeren bedoeld en klank-teken-koppeling is dat wat je hoort kunnen omzetten in letters en woorden.

Het team van de Basisschool X wil graag weten welke adviezen gegeven worden naar aanleiding van onderzoek naar schrijfonderwijs. En of de huidige manier van aanbieden van schrijfonderwijs op de school hiermee overeenkomt.

Het probleem wordt beschreven aan de hand van de 5xW+H methode (Donk & Lanen, 2012):

Wat is het probleem?

De school mist een onderbouwd protocol voor het aanbieden van handschriftonderwijs.

Wie heeft te kampen met het probleem?

Het team van de Basisschool X: de leerkrachten, intern begeleider en directeur.

Wanneer doet het probleem zich voor?

Bij het geven van handschriftonderwijs en bij situaties waarin er leerlingen zijn die moeite hebben met schrijven.

Waarom is het een probleem?

De school ziet het belang van het aanbieden van goed handschrift onderwijs, maar mist een onderbouwd protocol hiervoor.

Waar doet het zich voor?

In alle groepen (1-8) van de Basisschool X.

Hoe is het probleem ontstaan?

Op dit moment is er op de Basisschool X geen beschreven protocol voor handschriftonderwijs. Dat is wel gewenst, zodat er gekeken kan worden of er aanbevolen wordt om de huidige werkwijze aan te passen en daarmee een kwaliteitsslag te maken.

Wat relevant is om mee te nemen in het onderzoek, is de veranderende samenleving, waarin digitale middelen een steeds grotere rol spelen. Al vanaf heel jonge leeftijd komen kinderen in aanraking met digitale middelen, zoals tablets, mobiele telefoons en laptops (Meulen & Hesemans, 2020).

Door meer gebruik van digitale middelen verloopt de communicatie in onze huidige maatschappij veelal digitaal en wordt er minder met de hand geschreven. Over het algemeen kun je stellen dat hoe vaker je iets doet, hoe beter je dit leert en dat onderhouden belangrijk is. Minder schrijven heeft een negatief effect op het niveau en de leesbaarheid van het handschrift en op de fijne motoriek (Meulen & Hesemans, 2020). Als het belang van schrijven wel groot is, is het aanbieden van goed schrijfonderwijs in onze digitale samenleving, waarin minder geschreven wordt, alleen maar belangrijker geworden.

Theoretisch kader

Hoofdstuk 1 – Schrijfonderwijs

In dit hoofdstuk worden ontwikkelingen in de maatschappij beschreven die van invloed zijn op schrijven; door digitalisering wordt er minder met de hand geschreven. Toch is schrijven belangrijk, de positieve effecten ervan worden in de tweede paragraaf beschreven.

1.1 Ontwikkelingen

Via taal kun je contact onderhouden met anderen, dit kan gesproken taal zijn of geschreven taal. Gesproken taal kun je horen; de klanken die je hoort, worden in de hersenen omgezet in betekenis. Geschreven taal kun je zien; aan de letters die je waarneemt, wordt een betekenis gekoppeld (Paus, 2014). Voorbeelden van geschreven taal zijn een e-mail, een uitnodiging of een boodschappenlijstje, dat is getypt of met de hand geschreven. Door te schrijven kun je met elkaar communiceren, daarmee heeft schrijven een communicatieve functie (Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2017). Schrijven kan gedaan worden met de hand: met pen op papier. Maar er wordt ook steeds meer geschreven door te typen: op het toetsenbord van een laptop, op een tablet of smartphone (Francken, 2016).

De maatschappij verandert van een industriële samenleving naar een kennis- en netwerksamenleving; dat komt mede door ontwikkelingen in technologie en digitalisering. Computers en ICT kunnen steeds meer werk uit handen nemen van wat eerder door mensen gedaan werd (Pijpers, 2017). In het onderwijs is digitalisering duidelijk zichtbaar; krijtborden zijn vervangen door digiborden en steeds meer scholen werken met tablets en apps.

In 2020 en 2021 mochten scholen tijdelijk geen fysiek onderwijs aanbieden, door maatregelen tegen het coronavirus. Geen fysiek onderwijs, maar wel digitaal onderwijs. Dat heeft ervoor gezorgd dat de digitalisering in het onderwijs in die periode versneld is (Veeger, 2020).

Om leerlingen goed voor te bereiden op een snel veranderende maatschappij, zijn de 21^e-eeuwse vaardigheden opgesteld, door SLO (Stichting Leerplan Ontwikkeling) en Kennisnet. Dit zijn elf vaardigheden die leerlingen nodig hebben om goed deel te kunnen nemen aan de maatschappij van de toekomst (Pijpers, 2017).

‘Digitale geletterdheid’ vormt een aanzienlijk deel van de 21^e-eeuwse vaardigheden; vier van de elf vaardigheden vallen onder ‘digitale geletterdheid’. Deze vier vaardigheden zijn: computational thinking, ICT-basisvaardigheden, informatievaardigheden en mediawijsheid. Onder ICT-basisvaardigheden valt onder andere ‘omgaan met tekstverwerkers’, een computerprogramma om teksten mee te schrijven. (SLO, 2021).

1.2 Het belang van schrijven met de hand

Stimuleren van de hersenen

Door de hersenen te stimuleren, worden ze uitgedaagd en getraind. Dat is belangrijk, want door je hersenen voldoende te prikkelen, blijven ze fit en gaat de veroudering van de hersenen langzamer. Daarnaast is ook de kans op hersenaandoeningen kleiner (Hersenstichting, 2021).

Schrijven is een ingewikkelde handeling, waar de hersenen hard voor moeten werken. Volgens hoogleraar neuropsychologie Scherder is schrijven met de hand dan ook ontzettend belangrijk voor de ontwikkeling en stimulatie van de hersenen. Om te kunnen schrijven moeten er verbindingen gelegd worden in de hersenen; tussen de linker- en de rechterhersenhelft. (EenVandaag, 2018). Je bent nooit alléén met schrijven bezig, het is altijd gekoppeld aan een andere vaardigheid, bijvoorbeeld spelling of rekenen, en daardoor zijn er meerdere hersengebieden actief (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

Motorische ontwikkeling

Een ander positief effect van schrijven met de hand, is dat het de fijne motoriek stimuleert (EenVandaag, 2018). Motoriek is beweging en wordt onderverdeeld in grove- en fijne motoriek. Grove motoriek gaat om grote bewegingen als lopen en zwemmen. Fijne motoriek zijn kleinere bewegingen, zoals knippen en veters strikken.

Om vloeiend te kunnen schrijven moet de motoriek voldoende ontwikkeld zijn. Daarbij zijn grove motorische vaardigheden van belang, evenwicht bewaren is bijvoorbeeld noodzakelijk. Verder gaat schrijven vooral om fijne motoriek; kleine bewegingen met de pols, hand en vingers. (Luijkx, 2019).

Mensen die vaak met de hand schrijven, scoren beter op tests waarin de fijn-motorische vaardigheden getest worden, dan mensen die gewend zijn om te typen in plaats van te schrijven (Meulen & Hesemans, 2020). Zo zegt ook Francken (2016): meer typen en minder schrijven heeft een negatieve invloed op de motoriek. Testen voor fijne motoriek worden niet alleen minder goed uitgevoerd door mensen die veel typen, de uitvoering kost deze groep mensen ook meer tijd dan mensen die veel schrijven.

Geheugen

Het beter onthouden van informatie zorgt voor een snellere opname van nieuwe leerstof. Mensen die schrijven onthouden dit beter dan mensen die typen (EenVandaag, 2018). Een verklaring hiervoor is dat er bij schrijven meer hersengebieden actief zijn dan bij typen. De klank, de vorm en (het gevoel van) de beweging van een letter of cijfer worden als een geheel opgeslagen in de hersenen (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

Om te kunnen schrijven moet de beweging van iedere specifieke letter gemaakt worden, terwijl de beweging bij typen voor iedere letter gelijk is, namelijk een tik op een toets. Bij typen is de koppeling in de hersenen tussen 'doen' en 'denken' veel minder aanwezig dan bij schrijven, terwijl die verbinding er juist voor zorgt dat je

het beter kunt onthouden (Francken, 2016). Schrijven ondersteunt het verwerven van nieuwe vaardigheden en het opnemen van nieuwe leerstof, dat noemen we de 'reflectieve functie' van schrijven (Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2017).

Relatie tussen schrijven met de hand en leren lezen

Volgens Overvelde & Nijhuis-van der Sanden (2020) leren kinderen die schrijven met de hand, beter lezen. De komt door de variatie aan geproduceerde letters die deze kinderen produceren, waarnemen en daardoor herkennen. Wanneer kinderen een letter leren schrijven en daarmee gaan oefenen, ziet de letter er in het begin steeds iets anders uit en toch wordt de letter herkend door de hersenen. Zo zegt ook Francken (2016) dat de verschillende versies van dezelfde letter zorgen voor een betere letterherkenning, doordat er daardoor geleerd wordt wat de kenmerkende eigenschappen van een letter zijn.

Hoofdstuk 2 - Landelijke richtlijnen

In dit hoofdstuk wordt besproken wat er in Nederland vastgelegd is wat betreft handschriftonderwijs en welke richtlijnen er bestaan voor dit vak.

SLO

Tot 1986 was handschriftonderwijs als apart vak ik de wet vastgelegd, daarna viel het onder het vak Nederlands. In 1996 heeft een groep deskundigen van SLO (Stichting Leerplan Ontwikkeling) aparte leerdoelen opgesteld voor handschrift onderwijs, vanaf toen had het vak weer een eigen leerlijn (Meulen & Hesemans, 2020).

Vanaf 2006 zijn er tussendoelen en leerlijnen (TULE) opgesteld door SLO, voor de leergebieden binnen het primair onderwijs: Kerndoelen Primair Onderwijs. De kerndoelen die opgesteld zijn voor schriftelijk onderwijs, vallen onder het domein 'Nederlands' en gaan over schrijven als in stellen en spellen. (SLO, 2021)

Voor handschriftonderwijs zijn er geen aparte kerndoelen opgesteld.

Handschriftonderwijs is onderdeel van kerndoel 8:

'De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur.' (SLO, 2021)

10voordeleraar

Vanuit 10voordeleraar hebben verschillende lerarenopleiders het document 'Kennismatrices en profilering' opgesteld, waarin er voor ieder schoolvak een kennismatrix opgesteld is.

'De kennismatrices beschrijven de algemene, vakspecifieke inhoudelijke en didactische kennis en vaardigheden die een startbekwame leraar tenminste moet beheersen. Uitgangspunten van de kennismatrices vormen de wettelijke bekwaamheidseisen, die beschrijven wat nodig is om leraar te zijn' (10voordeleraar, 2020, p7).

De eisen in dit document zijn richtlijnen waarbinnen alle PABO's in Nederland hun onderwijs vorm kunnen geven, om het eindniveau van de opleiding te borgen. Voor handschriftonderwijs is er de *'Kennisbases handschrift onderwijs en schrifteducatie'* (Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2017). Zij benoemen dat schrijven een basisvaardigheid is, die terugkomt bij alle vakken en van groot belang is in eenieders leven. Het document start met het aangeven van het belang van het vak:

'Schrift vormt de basis van de culturele en wetenschappelijke ontwikkeling omdat het vastlegging, bewaring en overbrenging van gegevens en gedachten mogelijk maakt'
(Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2027, p.2).

Er worden vier fases beschreven bij het leren schrijven:

- Vorbereidende fase: verkennen van het materiaal en ontdekken van grafische sporen, op een speelse manier. Het verkrijgen van inzicht in schrifttekens en start van letterverkenning.
- Aanvankelijke fase: planmatig werken aan het leren schrijven van cijfers en letters. En ook het werken in schriften op systematische wijze en het kiezen van een overzichtelijke bladindeling.
- Voortgezette fase: kritisch werken aan de communicatieve functie van schrift.
- De fase van (hand)schriftontwikkeling: werken aan automatisering en handschriftonderhoud. Experimenteren met persoonlijk handschrift. Zodra het schrijven met de hand geautomatiseerd is, kan er geoefend worden met digitale tekstproductie.

Verder worden er in dit document voorwaarden voor de 'kennis en kunde' van de leerkracht beschreven, voor het goed kunnen aanbieden van handschriftonderwijs en schrifteducatie (Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2017).

Curriculum.nu

Een groep leraren, schoolleiders en onderwijsexperts, heeft de afgelopen jaren gewerkt aan voorstellen voor een nieuw landelijk curriculum (curriculum.nu, 2020). Dat ze onderverdeeld hebben in 9 onderwerpen, die weer onderverdeeld zijn bouwstenen. Alleen bij de bouwsteen: NL 5.1 Doelgericht communiceren, die onder 'Nederlands' valt, is schrijven terug te vinden. Voor onderbouw PO betreft het: *'leerlingen leren met een leesbaar handschrift te schrijven'* en voor bovenbouw PO: *'leerlingen leren de schrijfhandeling (handschrift en typeschrift) steeds adequater uit te voeren'*. (curriculum.nu, 2020)

Kortom; behalve de omschrijving in de *'Kennisbasis handschriftonderwijs en schrifteducatie'* (Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2017), zijn er voor handschrift onderwijs geen duidelijke richtlijnen en kerndoelen opgesteld, zoals dit wel het geval is voor andere vakgebieden.

Hoofdstuk 3 - Methodes voor handschriftonderwijs

De methode voor schrijfonderwijs die gebruikt wordt op de Basisschool X is: Pennenstreken (Zwijssen, 2019). In dit hoofdstuk worden deze methode en andere schrijfmethodes, die op Nederlandse basisscholen gebruikt worden, nader bekeken en vergeleken.

Een schematisch overzicht van de schrijfmethodes wordt weergegeven in bijlage 1: *Overzicht schrijfmethodes*.

Daarnaast is er een vergelijking in tijdsbesteding per schrijfmethode en groep te vinden in bijlage 2: *Tijdsbesteding per schrijfmethode en groep*.

In het kort:

- Alle zes methodes bieden materiaal voor groep één tot en met acht. Iedere methode begint al in groep één met de eerste stappen van (voorbereidend) schrijfonderwijs.
- Alle zes methodes leren naast de letters, ook de cijfers aan.
- Vier van de zes methodes bieden zowel verbonden- als blokschrift aan. De andere twee methodes bieden alleen het verbonden schrift aan; dit zijn Handschrift (Malmberg, 2021) en Schrift (ThiemeMeulenhoff, 2020).
- Pennenstreken, Klinkers en Aan Boord sluiten aan bij een specifieke methode voor aanvankelijk lezen, bij de overige methodes is dit niet het geval.

Pennenstreken

Doel: kinderen vlot en leesbaar te leren schrijven.

Pennenstreken biedt zowel verbonden- als blokschrift aan. Deze methode sluit aan bij Veilig Leren Lezen, een methode voor aanvankelijk lezen in groep drie. Het eerste halfjaar van groep drie worden, na de cijfers, alle letters aangeleerd. Het tweede halfjaar is gericht op het verbinden van de letters aan elkaar (Zwijssen, 2019).

Klinkers

Doel: kinderen een vlot en leesbaar handschrift laten ontwikkelen.

Deze methode Klinkers biedt zowel verbonden- als blokschrift aan. Klinkers sluit aan bij Lijn 3, een methode voor aanvankelijk lezen in groep drie (Malmberg, 2021).

Handschrift

Doel: kinderen een vlot en leesbaar handschrift laten ontwikkelen.

De methode Handschrift biedt alleen het verbonden schrift aan. Handschrift sluit niet aan bij een specifieke methode voor aanvankelijk leren lezen en kan in principe naast iedere methode gebruikt worden (Malmberg, 2021).

Aan boord

Doel: elk kind leesbaar te leren schrijven.

De thematiek van 'Aan boord' wordt doorgetrokken in de hele methode. Kinderen leren de letters aan de hand van de boot, zo zijn de lus letters bijvoorbeeld het zeil van de boot. In groep één en twee staat letterherkenning centraal en heeft de letterpuzzel een belangrijke rol. Vanaf groep drie worden de tien (rijmende) regels gebruikt. Vanaf groep vijf wordt er door de methode geadviseerd het schrijven te integreren in andere vakken (Broekstra, 2021).

Schrijven in de basisschool

Doel: kinderen een karakteristiek, goed leesbaar en snel geschreven handschrift met verantwoorde lettervorm te laten ontwikkelen.

De methode 'Schrijven in de basisschool' biedt zowel verbonden- als blokschrift aan. Opvallend bij deze methode is dat rechtshandigen letters schrijven die licht rechts hellend zijn en linkshandigen letters die licht links hellend zijn. De andere methodes maken dit onderscheid tussen rechts- en linkshandigen niet (Noordhoff, 2020).

Schrift

Doel: leerlingen leren hun eigen handschrift te beoordelen en te onderhouden. Schrift biedt alleen het verbonden schrift aan. De methode is erop gericht om kinderen goed te leren kijken en nauwkeurig te leren uitvoeren (ThiemeMeulenhoff, 2020).

Hoofdstuk 4 – Handschriftonderwijs in de praktijk

In hoofdstuk 4 en 5 wordt beschreven wat er nodig is om handschriftonderwijs in de praktijk te brengen en worden verschillende mogelijkheden besproken.

4.1 Beginnen met schrijven en de rol van de leerkracht

Leren schrijven begint al lang voordat een kind zijn/haar eerste (op letters lijkende) letterfiguren schrijft. Vanaf een jaar of twee kunnen kinderen een potlood of stift vasthouden en daarmee krabbelen. Daarvoor nog, ontdekken kinderen al dat ze sporen kunnen maken, door bijvoorbeeld te knoeien met hun eten (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

De eerste streken op papier zijn krassen, kinderen leren daarmee het materiaal kennen en verbeteren hun motoriek. Op een bepaald moment gaan kinderen regels hanteren in de organisatie van hun tekening en de opbouw van de figuren. Door veel te oefenen en ervaring op te doen, verbetert de motoriek. Ook krijgen kinderen inzicht in het resultaat van hun eigen handelen, dit wordt metacognitie genoemd (Onna & Jacobse, 2017). Het is volgens Onna & Jacobse (2017) belangrijk dat ouders en leerkrachten het opdoen van ervaringen stimuleren. Van krassen gaat een kind naar tekens, gesloten cirkels en lijnen en uiteindelijk naar letters.

Bij kleuters is het belangrijk dat er koppelingen gelegd worden tussen beeld, klank en beweging. Hiermee worden de verschillende gebieden in de hersenen geactiveerd. En dat zorgt ervoor dat de informatie als geheel opgeslagen kan worden in het geheugen (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

Kinderen leren de betekenis van symbolen en kunnen deze ook gaan schrijven/tekenen, bijvoorbeeld een hartje of een poppetje (koppoter). Ze leren ook dat tekens gebruikt worden om te communiceren; ze weten dan dat geschreven woorden kunnen worden uitgesproken. Ook zijn de meeste kinderen op een bepaald moment geïnteresseerd om 'de letter van hun naam' (eerste letter) te leren schrijven en vervolgens ook de hele naam.

Om doelgericht aan aanvankelijk schrijfonderwijs te werken, zijn er lijsten opgesteld met doelen waarmee een leerkracht kan bepalen of een leerling klaar is voor het methodisch schrijven in groep 3 (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

4.2 De didactiek van het schrijfonderwijs

Zoals in de vorige paragraaf beschreven, is het van belang dat kinderen tijdens de voorbereidende fase door hun leerkracht worden gestimuleerd om veel te oefenen en ervaring op te doen. Een goede ontwikkeling van de fijne motoriek zorgt ervoor dat het schrijven in de volgende fase makkelijker zal gaan. Daarnaast is het belangrijk dat een leerling het schrijfmateriaal op de juiste manier vast houdt: de dynamische pengreep. Met deze greep kan het potlood of de pen gemakkelijk in alle richtingen over het papier gestuurd worden. De greep zorgt niet altijd voor een beter leesbaar handschrift, maar zorgt wel voor de meest soepele manier van schrijven, waarbij de spieren minder gespannen zijn en waarbij overbelasting voorkomen kan worden (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

In de aanvankelijke fase (groep drie en vier) is de rol van de leerkracht minstens zo belangrijk, want in deze fase leren kinderen de cijfers en letters te schrijven. Daarna volgen de verbindingen tussen de letters en vervolgens worden ook de hoofdletters aangeleerd. Gerichte instructie van de leerkracht is daarbij onmisbaar, niet alleen over de te schrijven letters maar ook over de zithouding en de pengreep. Naast instructie is feedback van groot belang, ter bevestiging van dat wat goed gaat en ter verbetering van het schrijven.

De laatste twee fases zijn de voortgezette fase in groep vijf en zes en de fase van (hand)schriftontwikkeling in groep zeven en acht (Klaassen-Poyck & Kooijman-Thomson, 2017). In deze twee fases is de rol van de leerkracht kleiner dan in de eerste twee fases. De nadruk ligt in deze fases op het verhogen van het schrijftempo en tegelijkertijd het behouden van de leesbaarheid.

Tijdsbesteding

Methodes voor schrijfonderwijs geven richtlijnen voor hoeveel tijd er besteed zou moeten worden aan schrijfonderwijs. Een overzicht van zes schrijfmethodes is weergegeven in bijlage 2: Tijdsbesteding per methode en groep.

De meeste methodes geven geen richtlijnen voor tijdsbesteding in groep één en twee. Behalve de methodes Klinkers (Malmberg, 2021) en Handschrift (Malmberg, 2021), zij geven een indicatie van 60 minuten per week.

Alle zes methodes geven aan dat er in groep drie de meeste tijd besteed zou moeten worden aan schrijven, dit varieert van 60 tot 150 minuten per week.

Volgens alle zes methodes kan de tijd afgebouwd worden in de groepen die volgen: van 60 tot 120 minuten per week in groep vier tot 20 tot 60 minuten per week in groep acht.

Deze informatie geeft aan dat zowel de rol van de leerkracht als de te besteden tijd afneemt van groep drie richting groep acht.

Toetsing

Om het niveau van het handschrift van leerlingen te bepalen, kunnen toetsen afgenomen worden. Er zijn schrijfmethode die na ieder blok een toets aanbieden, andere methodes bieden twee toetsen per jaar.

Er zijn ook methodes die gericht zijn op zelfreflectie, leerlingen beoordelen dan zelf hun eigen handschrift. Een overzicht van de aanpak per methode is te vinden in bijlage 1: overzicht schrijfmethode.

Hoofdstuk 5 – Mogelijkheden binnen het handschriftonderwijs

5.1 Blokschrift of verbonden schrift?

Je kunt schrijven in blokschrift, verbonden schrift of een combinatie van beide.

De letters van het blokschrift worden ook wel leesletters genoemd en zijn op de letterposter van Zwijsen (2019) te zien op de bovenste rij. Wanneer er woorden geschreven worden, zijn de letters van het woord niet aan elkaar verbonden.

De letters van het verbonden schrift worden ook wel schrijfletters genoemd en zijn te zien op de tweede rij van de letterposter. Wanneer er woorden geschreven worden, zijn de letters van het woord aan elkaar verbonden.

De meeste kinderen leren tegelijkertijd lezen en schrijven (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020). Je zou kunnen denken dat het schrijven van het blokschrift makkelijker is dan het verbonden schrift, omdat de letters van het blokschrift gelijk zijn aan de letters die ze leren lezen en kinderen daardoor niet in verwarring raken.

Maar in hoofdstuk 1 van dit onderzoek is geschreven dat zowel Francken (2016) als Overvelde & Nijhuis-van der Sanden (2020) een variatie in letters juist aanbevelen, omdat het zorgt voor een betere letterherkenning. Andersom is het voor leerlingen die leren schrijven in het blokschrift, moeilijk om het verbonden schrift te kunnen lezen. Deze kinderen zijn veel minder gewend aan variatie in letters (Zwijsen & Meulen, 2021).

Abbeelding 1. Letterposter (Zwijsen, 2019)

Een ander voordeel van het verbonden schrift dat wordt beschreven door Overvelde & Nijhuiss-van der Sanden (2020) is dat de lettervormen van het verbonden schrift meer lijken op spontane bewegingen die kleuters maken bij het kleuren en tekenen. En dat de doorgaande beweging bij het maken van de letters helpt om het goede letterspoor te volgen.

Meulen & Hesemans (2020) geven wel de voorkeur aan het blokschrift, zij concluderen juist dat het blokschrift makkelijker aan te leren is dan het verbonden schrift en dat het een voordeel is dat blokletters lijken op leesletters. Zij vinden dat de lettervormen van het blokschrift eenvoudiger te maken zijn en dat het een voordeel is dat er bij het blokschrift geen verbindingen aangeleerd hoeven te worden. Overvelde & Nijhuis-van der Sanden (2020) vinden ook dat de blokletters eenvoudigere vormen hebben (motorisch echter niet makkelijker te maken), maar dat de verschillende letters ook op elkaar lijken. Dat is een nadeel omdat er dan sneller omkeringen ontstaan. Bijvoorbeeld bij de b en de d, die lijken in het blokschrift erg op elkaar maar in het verbonden schrift niet.

Nog een voordeel van het verbonden schrift dat wordt beschreven door Overvelde & Nijhuis-van der Sanden (2020) is dat het een positief effect heeft op spelling en woordherkenning. Dit komt doordat de letters van klanken (bijvoorbeeld sch, eeuw, str) aan elkaar geschreven worden en zoals één geheel van klank en beweging opgeslagen wordt in de hersenen. Bij blokschrift is dit effect veel minder groot, omdat de letters los van elkaar geschreven worden.

5.2 Persoonlijk handschrift

Op veel scholen mogen leerlingen op een bepaald moment met een persoonlijk handschrift schrijven. Wanneer leerlingen hebben leren schrijven in verbonden schrift, is hun persoonlijk schrift vaak een combinatie van verbonden- en blokschrift. Deze combinatie zorgt voor een hoger schrijftempo dan een persoonlijk handschrift van blokletters.

Het persoonlijk handschrift is een schrift dat de leerling fijn vindt om te schrijven, maar het blijft belangrijk dat het schrift leesbaar is en dat er vlot mee geschreven kan worden (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020). Wanneer een leerkracht ervoor kiest om leerlingen met een persoonlijk handschrift te laten schrijven, is het dus van belang dat de leerkracht zicht houdt op de leesbaarheid en het schrijftempo.

Voordeel van een persoonlijk handschrift is dat het schrijftempo omhoog kan gaan, doordat leerlingen een schrijfwijze kiezen die voor hen fijn is. En dat leerlingen meer plezier hebben in schrijven, omdat ze er mee kunnen experimenteren en oefenen. Overvelde & Nijhuis-van der Sanden (2020) raden een persoonlijk handschrift aan voor leerlingen van groep zeven en acht.

5.3 Materiaal

Er zijn veel verschillende soorten materiaal om mee te schrijven, zoals potloden, balpennen en vulpennen. In de voorbereidende fase is het belangrijk dat kinderen gaan experimenteren met tekenen en schrijven: het maken van sporen. Voor het bevorderen van onderzoek en creativiteit is een grote variatie aan materialen van belang. Bijvoorbeeld verschillende soorten kwasten, stiften en krijtjes. En ook zand of scheerschuim, om vormen en figuren in te oefenen (Meulen & Hesemans, 2020). Daarnaast is er specifiek materiaal nodig om de juiste (dynamische) pengreep aan te leren en de bewegingen te oefenen die nodig zijn om te kunnen schrijven (pols-, duim- en vingerbewegingen) (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020). Potloden, kleurpotloden en balpennen zijn hiervoor geschikt. Driekantige potloden zijn ook bedoeld om een juiste pengreep met drie vingers te stimuleren (Meulen & Hesemans, 2020).

In groep drie wordt vaak geschreven met potlood; doordat een potlood ruw is, houdt de schrijver grip op het papier. De mate van druk bepaalt mede hoe de geschreven tekens eruitziet, daarmee geeft het potlood direct feedback aan de schrijver (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

Meulen & Hesemans (2020) geven aan dat schrijven met potlood een nadeel heeft: de potloodpunt slijt snel en daarmee verandert de punt steeds, wat niet makkelijk is voor beginnende schrijvers. Daardoor, en door de kwaliteitsverbetering van de balpen, vinden Meulen & Hesemans (2020) de balpen een beter schrijfmateriaal dan het potlood.

Een voordeel van het schrijven met potlood, is dat het geschrevene uitgegumd kan worden. Echter raden Meulen & Hesemans (2020) dit af voor het oefenen met schrijven, omdat de progressie dan minder goed te zien is. Voor bijvoorbeeld rekenen vinden zij het gebruik van een gum wel aan te raden.

Verschillende factoren die van belang zijn bij schrijven, zoals lichaamsbouw, spierspanning en motoriek, zijn niet voor ieder kind gelijk en dat zorgt ervoor dat de ene pen goed werkt voor het ene kind, maar dat een ander kind met diezelfde pen helemaal niet fijn schrijft.

Daarom is het volgens Meulen & Hesemans (2020) aan te raden om kinderen te laten experimenteren met verschillende schrijfmaterialen, uit een door de leerkracht samengesteld aanbod, zodat zij kunnen ervaren met welk materiaal zij het liefst schrijven. Het zelf mogen kiezen van het schrijfmateriaal bevordert ook de motivatie om te schrijven (Overvelde & Nijhuis-van der Sanden, 2020).

De zes schrijfmethodes die verwerkt zijn in dit onderzoek (bijlage 1: schrijfmethodes), zijn het eens met bovenstaande. Zij geven aan alle kinderen in groep drie te laten starten met hetzelfde materiaal en dan per kind op zoek te gaan naar het schrijfmateriaal dat voor hem of haar het meest geschikt is.

Probleemstelling

Op dit moment is er op de Basisschool X geen uitgebreide en onderbouwde beschreven werkwijze voor het aanbieden van handschrijfonderwijs. Het doel van dit onderzoek is daarom het ontwerpen van een kwaliteitskaart voor handschriftonderwijs. Een kwaliteitskaart heeft als doel het verbeteren van het onderwijs (wij-leren, 2020), in dit geval het handschriftonderwijs op de Basisschool X. De kwaliteitskaart is het eindproduct van dit onderzoek, de inhoud hiervan kan worden gezien als aanbeveling voor het verbeteren van het aanbod van handschriftonderwijs.

De probleemstelling is besproken met de direct betrokkenen, namelijk de directeur en de intern begeleider van de Basisschool X.

Onderzoeksvraag:

Wat is er nodig om een kwaliteitskaart voor handschriftonderwijs te ontwerpen voor de Basisschool X?

Om een kwaliteitskaart te kunnen ontwerpen en daarmee de hoofdvraag te beantwoorden, zijn er drie deelvragen opgesteld. Bij alle drie de deelvragen komen dezelfde sub onderwerpen aan bod, die bij alle drie de deelvragen vanuit een andere perspectief bekeken worden;

1: vanuit de literatuur

2: vanuit de visie van een gespecialiseerde fysiotherapeut

3: vanuit de huidige situatie op de Basisschool X.

In het theoretisch kader zijn verschillende aspecten van het handschriftonderwijs beschreven, de zeven subvragen vloeien hieruit voort.

Door data te verzamelen vanuit drie verschillende perspectieven, namelijk literatuur, een gespecialiseerd kinderfysiotherapeut en het team van de Basisschool X, is er sprake van brontriangulatie. Hiermee wordt de validiteit van het onderzoek vergroot: de conclusies van het onderzoek worden krachtiger door ze te baseren op (minimaal drie) verschillende soorten bronnen (Donk & Lanen, 2012).

Deelvragen en subvragen:

1. Wat is er in de literatuur beschreven over handschriftonderwijs?

- 1.1 Wat is de rol van de leerkracht binnen het handschriftonderwijs?
- 1.2 Vanaf welke leeftijd kun je het beste starten met schrijfonderwijs?
- 1.3 Hoeveel tijd zou er besteed moeten worden aan handschriftonderwijs?
- 1.4 Moet handschriftonderwijs getoetst worden? Zo ja, op welke manier?
- 1.5 Wat is de aanbevolen manier van schrijven: blokschrift, verbonden schrift of een combinatie van beide?
- 1.6 Wordt een persoonlijk handschrift aanbevolen? Zo ja, vanaf welke groep?
- 1.7 Welk materiaal is geschikt om mee te schrijven: pen, potlood of ander materiaal?
- 1.8 Welke ontwikkelingen zijn er binnen het handschriftonderwijs?

2. Wat zegt een gespecialiseerde fysiotherapeut over handschriftonderwijs?

- 2.1 Wat is de rol van de leerkracht binnen het handschriftonderwijs?
- 2.2 Vanaf welke leeftijd kun je het beste starten met schrijfonderwijs?
- 2.3 Hoeveel tijd zou er besteed moeten worden aan handschriftonderwijs?
- 2.4 Moet handschriftonderwijs getoetst worden? Zo ja, op welke manier?
- 2.5 Wat is de aanbevolen manier van schrijven: blokschrift, verbonden schrift of een combinatie van beide?
- 2.6 Wordt een persoonlijk handschrift aanbevolen? Zo ja, vanaf welke groep?
- 2.7 Welk materiaal is geschikt om mee te schrijven: pen, potlood of ander materiaal?
- 2.8 Welke ontwikkelingen zijn er binnen het handschriftonderwijs?

3. Wat is de huidige situatie op de Basisschool X met betrekking tot handschriftonderwijs?

- 3.1 Wat is de rol van de leerkracht binnen het handschriftonderwijs?
- 3.2 Vanaf welke leeftijd wordt er gestart met schrijfonderwijs?
- 3.3 Hoeveel tijd wordt er besteed aan handschriftonderwijs?
- 3.4 Wordt handschriftonderwijs getoetst? Zo ja, op welke manier?
- 3.5 Welke manier van schrijven wordt er gebruikt: blokschrift, verbonden schrift of een combinatie van beide?
- 3.6 Mogen leerlingen met een persoonlijk handschrift schrijven?
- 3.7 Met welk materiaal wordt er geschreven: pen, potlood of ander materiaal?
- 3.8 Welke ontwikkelingen zijn er binnen het handschriftonderwijs?

Onderzoeksaanpak

De eerste deelvraag kan deels beantwoord worden door informatie die beschreven is in het theoretisch kader. Aanvullende informatie is verzameld door middel van extra literatuurstudie.

Instrument voor dataverzameling: tekstbronnen bestuderen.

De tweede deelvraag kan beantwoord worden door het interviewen van een gespecialiseerde kinderfysiotherapeut. Er is contact gelegd met een kinderfysiotherapie praktijk en er is een interview afgenomen bij een geregistreerd kinderfysiotherapeut. De vragen die tijdens het interview gesteld zijn, zijn te vinden in bijlage 3.

Instrument voor dataverzameling: bevragen in de vorm van een interview.

Om de derde deelvraag te beantwoorden, moest de huidige situatie op de Basisschool X wat betreft handschriftonderwijs in kaart gebracht worden. Deze informatie is verzameld door middel van vragenlijsten, die digitaal ingevuld zijn door de leerkrachten van de school (één leerkracht per groep). De vragenlijst is te vinden in bijlage 4.

Wanneer een antwoord op een vraag vraagt om verdere verdieping, is de betreffende leerkracht gevraagd om verdere informatie.

Instrument voor dataverzameling: bevragen in de vorm van een vragenlijst.

Koppeling deelvragen en dataverzameling

Om te onderzoeken of de theorie overeenkomt met de praktijk, zijn er twee vragenlijsten opgesteld, dit zijn de onderzoeksinstrumenten.

- In de eerste lijst staan vragen voor een gespecialiseerde fysiotherapeut (bijlage 3).
- In de tweede lijst staan vragen voor de leerkrachten van de Basisschool X (bijlage 4).

In beide vragenlijsten gaan de vragen over dezelfde categorieën, die overeenkomen met de opgestelde subvragen. Een overzicht is weergegeven in tabel 1.

Categorie	Subvraag	Interviewvraag
Rol van de leerkracht	2.1	2.7
	3.1	3.7
Starten met schrijven	2.2	2.8
	3.2	3.9
Te besteden tijd	2.3	2.1
	3.3	3.1
Toetsing	2.4	2.4, 2.5
	3.4	3.4, 3.5
Manier van schrijven	2.5	2.3a
	3.5	
Persoonlijk handschrift	2.6	2.3b
	3.6	3.3
Schrijfmateriaal	2.7	2.2
	3.7	3.2
Ontwikkelingen	2.8	2.6, 2.9
	3.8	3.6, 3.8
Ruimte voor opmerkingen		2.10
		3.10

Tabel 1. Koppeling deelvragen en dataverzameling.

Analysemethode

In het onderzoek zijn verschillende soorten data verzameld, het gaat om ‘minder gestructureerde data’ (Donk & Lanen, 2012):

- Data uit literatuur, voor het beantwoorden van deelvraag 1.
- Antwoorden op (grotendeels) open vragen en tekstfragmenten, voor het beantwoorden van deelvraag 2 en 3.

De verzamelde data zijn geanalyseerd aan de hand van de volgende analysemethoden:

Horizontaal vergelijken

De data verzameld uit de vragenlijsten voor leerkrachten, is horizontaal vergeleken. Er is een analyseschema opgesteld, zoals beschreven door Van der Donk & Van Lanen (2012).

Beoogde proces van horizontaal vergelijken: in de eerste kolom is de gestelde vraag zichtbaar, in de kolommen die volgen de antwoorden die gegeven zijn door de acht leerkrachten. In de laatste kolom volgen de belangrijkste bevindingen. Deze kunnen gebruikt worden om de data te analyseren aan de hand van categorieën.

Data analyseren aan de hand van categorieën

De drie deelvragen bestaan uit dezelfde onderwerpen. De instrumenten voor dataverzameling zijn daarop gebaseerd en de verzamelde data is dan ook op voorhand gecategoriseerd.

Aan de hand van de resultaten en de conclusies, is een kwaliteitskaart samengesteld, dit is het eindproduct van het onderzoek. De kwaliteitskaart heeft het doel om de kwaliteit van het handschriftonderwijs, op de Basisschool X, te verbeteren.

Tijdpad onderzoek

In bijlage 5 is een tijdpad aangegeven voor het onderzoek, inclusief de verslagleggingsfase.

Ethische kwesties

Bij dit onderzoek zijn er geen grote ethische kwestie van toepassing. Er zijn geen kinderen direct betrokken bij het onderzoek en er is geen sprake geweest van observaties.

Wel zijn de volgende acties ondernomen:

- De gespecialiseerde kinderfysiotherapeut, heeft toestemming gegeven om haar naam en de naam van de praktijk te vermelden in het onderzoek.
- De directeur van de Basisschool X heeft de vragenlijst voor de leerkrachten goedgekeurd, voordat de lijst naar de leerkrachten gestuurd is.
- De namen van de leerkrachten worden niet genoemd in het onderzoek.

Resultaten

Analyseschema

De resultaten die verzameld zijn door middel van de twee soorten vragenlijsten, zijn weergegeven in een schema in bijlage 6: *Data verzameling*. Het schema is weergegeven in de bijlage, omdat het overzicht te groot is om in de lopende tekst op te nemen.

Het gaat hier om resultaten van dataverzameling door middel van:

- een interview met een gespecialiseerd kinderfysiotherapeut, waarin antwoord gegeven is op de vragen in bijlage 3. Om het schema compact te houden, zijn alleen de belangrijkste resultaten opgenomen, die direct gerelateerd zijn aan de deel- en subvragen.
- het invullen van een vragenlijst door de leerkrachten van de Basisschool X. De vragen van deze vragenlijst zijn te vinden in bijlage 4.

In het schema in bijlage 6 is de data weergegeven per categorie (bovenste rij van de tabel). De categorieën komen overeen met de subvragen van het onderzoek. De analysemethode wordt 'data analyseren aan de hand van categorieën' genoemd. In de eerste kolom staat om welke groep het gaat: groep één tot en met acht. Vervolgens wordt er per categorie het antwoord van de fysiotherapeut en de leerkracht (van de desbetreffende groep) weergegeven.

Beschrijving resultaten

De resultaten van het onderzoek worden hieronder per categorie beschreven. De verzamelde data voor alle drie de deelvragen wordt daarbij samengevoegd.

1. Rol van de leerkracht

In de literatuur wordt geschreven dat de rol van de leerkracht, bij handschriftonderwijs, het grootst is in de groepen één, twee en drie. En dat de rol van de leerkracht afneemt in de groepen die volgen.

Aan de leerkrachten van de Basisschool X is gevraagd of zij behoefte hebben aan meer ondersteuning of richtlijnen bij het geven van handschriftonderwijs. Alleen de leerkracht van groep twee heeft aangegeven dat het fijn zou zijn om meer ondersteuning en richtlijnen te krijgen. Daarnaast heeft de leerkracht van groep zes aangegeven dat ondersteuning fijn zou zijn om een aantal leerlingen te begeleiden die heel slordig of zelfs onleesbaar schrijven.

De fysiotherapeut geeft aan de behoefte aan ondersteuning voor handschrift onderwijs erg verschilt per leerkracht.

2. Starten met schrijven

Aan de leerkracht van groep twee is gevraagd wat er in deze groep wordt gedaan aan voorbereidend schrijven. De activiteiten die aangegeven worden zijn:

- Motoriek taken waarbij de voorbereidende schrijfbewegingen worden geoefend (1x in het half jaar)
- Het aanleren van de juiste pengreep d.m.v. een versje en deze bewust oefenen tijdens een taak (1x in het half jaar)
- Invented spelling, zelf letters schrijven (1x in de maand)

-Corrigeren naar goede pengreep in de tekenhoek.

Dit zijn soortgelijke activiteiten als beschreven in de literatuur. Daarbij wordt geschreven dat er heel veel geoefend en geëxperimenteerd moet worden, dit is ook door de fysiotherapeut aangegeven. Daarnaast geeft zij aan dat het belangrijk is om aan te sluiten bij het niveau van het kind.

3. Te besteden tijd

De schrijfmethodes geven aan dat er na groep drie, ieder jaar minder tijd besteed hoeft te worden aan handschriftonderwijs. Dit is iets dat door de kinderfysiotherapeut beaamd wordt; na het aanleren van het schrift in groep drie, is het belangrijk om het handschrift te onderhouden. Dezelfde trend is terug te zien in de tijd die er per groep op de Basisschool X besteed wordt aan handschriftonderwijs.

In groep twee van basisschool X wordt minder dan een halfuur per week besteed aan handschriftonderwijs.

Zowel de literatuur als de fysiotherapeut geven aan dat er in deze groep veel geoefend en geëxperimenteerd moet worden, omdat er in groep twee voor gezorgd moet worden dat de leerlingen klaar zijn voor het aanvankelijk schrijven in groep drie.

4. Toetsing

De bestudeerde schrijfmethodes bieden toetsen na ieder blok of eens per halfjaar.

Door de fysiotherapeut is aangegeven dat er screeningsinstrumenten gebruikt kunnen worden en dat observatie heel belangrijk is.

De leerkrachten van de Basisschool X geven aan dat zij geen toetsen gebruiken. Wel wordt er geobserveerd en/of feedback gegeven bij het schrijven bij andere vakgebieden.

5. Manier van schrijven

In de literatuur zijn er voorstanders van het verbonden schrift en voorstanders van het blokschrift. Voordelen van het verbonden schrift zijn dat het een positief effect heeft op letter- en woordherkenning, spelling en schrijftempo. Voordelen van het blokschrift zijn dat deze letters eenvoudiger vormen hebben en dat ze meer lijken op leesletters.

Het verbonden schrift wordt ook door de kinderfysiotherapeut aanbevolen; zij geeft aan dat het verbonden schrift resulteert in sneller handschrift. En dat de bewegingen voor de ronde, vloeiende lettervormen makkelijker te maken zijn, daarom heeft het de voorkeur vanuit de fysiotherapie.

Verbonden schrift is de manier van schrijven die aangeleerd wordt op de Basisschool X.

6. Persoonlijk handschrift

In de literatuur worden verschillende voordelen van een persoonlijk handschrift genoemd:

-Het kan het schrijftempo verhogen

-Het motiveert leerlingen om te schrijven, ze hebben er meer plezier in

Wel is het van belang dat de leerkracht de leesbaarheid en het schrijftempo in

de gaten houdt.

De fysiotherapeut is enthousiast over een persoonlijk handschrift in groep zeven en acht. Wel is het belangrijk dat de leerkracht per leerling kijkt of dit mogelijk is.

In groep zeven en acht van de Basisschool X mogen de leerlingen met een persoonlijk handschrift schrijven. De leerkracht van groep acht geeft aan dat ze de leerlingen, die dat willen, helpt bij het schrijven van blokletters.

7. Schrijfmateriaal

In de voorbereidende fase is het belangrijk dat kinderen experimenteren met verschillende materialen. Vanaf groep drie is het aan te raden om de hele klas met hetzelfde materiaal te leren schrijven. In de literatuur worden voor- en nadelen van schrijven met potlood beschreven. Als nadeel wordt beschreven dat de punt van een potlood steeds verandert, wat het lastig maakt voor beginnende schrijvers. Als voordeel wordt beschreven dat een potlood ruw is, waarmee er grip gehouden kan worden op het papier. En verder bepaalt de druk bij een potlood hoe het geschrevene eruitziet.

De fysiotherapeut beveelt schrijven met potlood aan en is het eens met de voordelen zoals beschreven in de literatuur.

Na de aanvankelijke fase wordt zowel door de literatuur als door de fysiotherapeut aanbevolen om leerlingen te laten kiezen tussen verschillende materialen.

Op de Basisschool X wordt er in groep drie gestart met het schrijven met potlood. De leerlingen van groep zeven en acht mogen eigen schrijfmateriaal kiezen, zolang het wel functioneel is.

8. Ontwikkelingen

In de literatuur wordt geschreven dat er door ontwikkelingen in de maatschappij, zoals digitalisering, minder geschreven wordt. Wanneer er minder geschreven wordt, kan dit een negatieve invloed hebben op het handschrift en het schrijftempo.

De kinderfysiotherapeut ziet dit terug in de praktijk en geeft aan dat corona en de scholensluiting een negatieve invloed hebben op de kwaliteit van het handschrift van kinderen.

De leerkrachten van groep twee, vier en vijf geven aan dat ze niet tevreden zijn met het handschrift van hun leerlingen. De leerkracht van groep zes geeft aan dat het handschrift van een aantal leerlingen slordig of zelfs onleesbaar is. De overige leerkrachten zijn wel tevreden met het handschrift van hun leerlingen. Typen kan geleerd worden door kinderen in de hoogste groepen van de basisschool, zegt zowel de literatuur als de kinderfysiotherapeut. Van belang is dat het schrijven eerst geautomatiseerd is en dat typen het schrijven niet mag vervangen.

Op de Basisschool X wordt geen lesgegeven in typen.

Verschil tussen plan en uitvoering

Interview fysiotherapeut

Tijdens het interview met de fysiotherapeut bleek dat het niet haalbaar was om antwoorden te geven per groep. De antwoorden zijn meer algemeen of per bouw, dan de antwoorden zoals weergegeven in bijlage 3.

Weergave in analyseschema

Er is gekozen om de data met betrekking tot subvragen van deelvraag 2 en 3, gezamenlijk weer te geven in een analyseschema. Op een zo compact en overzichtelijk mogelijke manier.

Het analyseschema is in eerste instantie in één geheel gemaakt in Excel. Het schema was te groot om op één pagina (leesbaar) weer te kunnen geven in Word. Daarom is het schema verdeeld in twee delen, die ieder vier categorieën laten zien. Op deze manier blijft de data per categorie bij elkaar.

De data die verzameld is om antwoord te geven op de subvragen van deelvraag 1 zijn niet weer te geven in het schema. Die data bestaat uit grotere tekstfragmenten, wanneer die ingevoegd zouden worden in het schema, zou het schema minder compact zijn en zou het ten koste gaan van de overzichtelijkheid.

Om de data van twee verschillende onderzoeksinstrumenten overzichtelijk weer te kunnen geven, is er gekozen voor een variant op de analysemethode 'horizontaal vergelijken'. In plaats van de categorieën en vragen verticaal weer te geven, zijn deze horizontaal weergegeven in de bovenste rijen van de tabel. De gestelde vragen zijn niet uitgeschreven weergegeven in het schema, alleen het nummer is weergegeven. De nummers komen overeen met de nummers van de vragen in bijlage 3 en 4.

De antwoorden zijn juist verticaal weergegeven in plaats van horizontaal. Het schema is dus andersom ingevuld dan beschreven is door Van der Donk & Van Lanen (2012).

Door Van der Donk & Van Lanen (2012) wordt beschreven dat er bij de analysemethode 'horizontaal vergelijken' aangegeven moet worden waarom een bepaalde vraag gesteld is. In dit onderzoek is ervoor gekozen dit niet te doen. Alle vragen van de onderzoeksinstrumenten sluiten rechtstreeks aan op de deel- en subvragen. Dit is dan ook voor alle vragen de reden 'waarom' de vraag gesteld is.

Verder is ervoor gekozen om de bevindingen niet weer te geven in het analyseschema in bijlage 6. Ook om ervoor te zorgen dat het schema zo compact en overzichtelijk mogelijk blijft.

De bevindingen zijn meegenomen in de vorige paragraaf, bij 'beschrijving resultaten'.

Conclusies, aanbevelingen en discussie

Conclusies

Per categorie wordt de conclusie beschreven. Alle drie de deelvragen komen bij iedere categorie aanbod, doordat er per categorie informatie verzameld is vanuit drie verschillende perspectieven. Daarmee is er sprake van brontriangulatie, wat de validiteit van het onderzoek vergroot en wat de conclusies krachtiger maakt (Donk & Lanen, 2012).

Per categorie worden de nummers van de subvragen weergegeven, waar antwoord op gegeven wordt. De subvragen zijn uitgeschreven onder 'Probleemstelling'.

1. Rol van de leerkracht

Subvragen: 1.1, 2.1 en 3.1

De rol van de leerkracht is belangrijk en het grootst in de groep één, twee en drie. In de groepen die volgen neemt de rol van de leerkracht af. Om ervoor te zorgen dat het voor een leerkracht duidelijk is wat zijn/haar rol is bij het aanbieden van handschriftonderwijs, is het belangrijk om te weten of er voldoende ondersteuning en duidelijke richtlijnen zijn. Dit verschilt per leerkracht en is ook het geval op de Basisschool X.

2. Starten met schrijven

Subvragen: 1.2, 2.2 en 3.2

Zowel de literatuur als de fysiotherapeut geven aan dat er heel veel geoefend moet worden in groep één en twee, de voorbereidende fase. Op de Basisschool X wordt er inderdaad vanaf groep één gewerkt aan voorbereidend schrijven.

3. Te besteden tijd

Subvragen: 1.3, 2.3 en 3.3

Vanuit alle drie perspectieven is het duidelijk dat er in groep drie de meeste tijd besteed moet worden aan handschriftonderwijs. Hoe hoger de groep daarna, hoe minder tijd er besteed hoeft te worden aan handschriftonderwijs om het handschrift te automatiseren en te onderhouden.

Voor groep één en twee is het belangrijk om aan te sluiten bij het niveau van het kind en daarom per kind te bepalen hoeveel tijd er nodig is. Opvallend is wel dat er in groep twee van de Basisschool X minder dan een halfuur per week besteed wordt, terwijl er in deze groep voor gezorgd moet worden dat de leerlingen klaar zijn voor het aanvankelijk schrijven in groep drie.

4. Toetsing

Subvragen: 1.4, 2.4 en 3.4

Er zijn toets mogelijkheden bij de schrijfmethodes die voor dit onderzoek bekeken zijn. Met deze toetsen kan de kwaliteit van het handschrift en het schrijftempo gemeten worden. Deze toetsen worden op dit moment niet gebruikt op de Basisschool X.

5. Manier van schrijven

Subvragen: 1.5, 2.5 en 3.5

Zowel het verbonden schrift als het blokschrift hebben voordelen die in de literatuur beschreven worden. De kinderfysiotherapeut geeft de doorslag voor deze conclusie, zij is het eens met de voordelen die het verbonden schrift heeft. Door het verbonden schrift aan te bieden op de Basisschool X, wordt er gebruik gemaakt van de voordelen die dit schrift biedt.

6. Persoonlijk handschrift

Subvragen: 1.6, 2.6 en 3.6

Een persoonlijk handschrift is mogelijk wanneer een leerling hieraan toe is. Het heeft voordelen die zowel door de literatuur als door de fysiotherapeut worden gezien. Het persoonlijk handschrift van de leerlingen van groep zeven en acht van de Basisschool X moet wel begeleid worden. Dit is wat de leerkracht van groep acht ook aangeeft, zij leert de leerlingen, die dat willen, het blokschrift aan. Zodat ze het op de juiste manier leren.

7. Schrijfmateriaal

In de voorbereidende fase moeten kinderen experimenteren met verschillende materialen. Voor de voortgezette fase en de fase van (hand)schriftontwikkeling is het aan te raden om leerlingen ook te laten experimenteren met verschillende schrijfmaterialen. Dit is ook wat op de Basisschool X gebeurt. In de aanvankelijke fase is hetzelfde materiaal voor de hele klas van belang, zodat leerlingen op dezelfde manier leren schrijven. De nadelen van het schrijven met potlood wegen niet op tegen de voordelen. Deze conclusie is mede gebaseerd op de duidelijke aanbeveling van de kinderfysiotherapeut.

Subvragen: 1.7, 2.7 en 3.7

8. Ontwikkelingen

Subvragen: 1.8, 2.8 en 3.8

Zeker in de gedigitaliseerde maatschappij is het onderhouden van het handschrift belangrijk. Het is voor leerkrachten extra van belang om goed zicht te houden op het handschrift van leerlingen, nu er minder geschreven wordt door meer gebruik van digitale middelen.

Zodra schrijven met de hand geautomatiseerd is, kunnen kinderen daarnaast ook gaan schrijven door te typen. Typen mag schrijven niet vervangen.

De conclusies geven antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek; met de informatie uit de resultaten en de conclusies is een kwaliteitskaart gemaakt. De kwaliteitskaart is het eindproduct van dit onderzoek en is te vinden in bijlage 7.

Aanbevelingen

De aanbevelingen worden beschreven op de kwaliteitskaart, in bijlage 7. Dit zijn aanbevelingen die voortkomen uit de resultaten en conclusies en worden per categorie aangegeven. Het zijn aanbevelingen voor het aanbieden van het handschriftonderwijs op de Basisschool X.

Discussie

Het vraagstuk of verbonden schrift of blokschrift beter is, blijft lastig.

Een interessante vervolgstudie zou het vergelijken van verschillende scholen zijn. Bijvoorbeeld een school waar het verbonden schrift aangeleerd wordt en een school waar het blokschrift aangeleerd wordt. Je zou dan kunnen kijken naar de leesbaarheid en het schrijftempo van leerlingen. Je zou ook kunnen kijken of de manier van schrijven invloed heeft op de leesresultaten.

Het was niet mogelijk om een vergelijkingsonderzoek, als hierboven beschreven, mee te nemen in dit onderzoek. De probleemstelling is zo afgebakend dat het past binnen de mogelijkheden van het afstudeeronderzoek. Een dergelijk vergelijkingsonderzoek zou zoveel tijd kosten dat het vraagt om een heel nieuw onderzoek.

Daarnaast was het door de coronamaatregelen niet mogelijk voor de onderzoeker om andere scholen te bezoeken tijdens het uitvoeren van het onderzoek.

Nawoord

Tijdens het onderzoek heb ik veel kennis opgedaan over handschriftonderwijs en heb ik geleerd over mijzelf als onderzoeker. Ik wil vooral meenemen naar een volgend onderzoek dat de eerste fase van het onderzoek sneller en makkelijker kan verlopen, door bijvoorbeeld eerder een duidelijkere richting te kiezen en eerder in het onderzoek de hulp van anderen in te schakelen. Dit zal tijd en frustratie besparen voor mij als onderzoeker. Zodra het doel van het onderzoek duidelijk was, werd het uitvoeren van het onderzoek een stuk makkelijker en leuker.

Beschrijving kernactiviteiten, leerproces en persoonlijke ontwikkeling

Hieronder wordt per kernactiviteit beknopt beschreven welke activiteiten uitgevoerd zijn door de onderzoeker, welke knelpunten en succeservaringen zij tegengekomen is tijdens het uitvoeren van het onderzoek.

N.B.: De kernactiviteit 'ontwerpen' was bij dit onderzoek niet aan de orde.

Oriënteren

Tijdens een gesprek met de IB'er en de leerkracht van groep drie, kwam het onderwerp 'handschriftonderwijs' ter sprake. Ik ben het onderwerp gaan verkennen en heb gekeken of er voldoende en bruikbare literatuurbronnen beschikbaar waren. Ik vond het onderwerp interessant en er was voldoende informatie over te vinden. Maar ik vond het lastig om het onderzoek een duidelijke richting te geven en het af te bakenen. Daarom heb ik contact gehad met de directeur en de IB'er van de school, zij hebben een duidelijke hulpvraag geformuleerd. Deze eerste fase van de onderzoeksacyclus heeft veel tijd gekost. Bij een volgend onderzoek wil ik ervoor zorgen dat deze fase sneller doorlopen wordt.

Richten

Door de hulpvraag vanuit de school, werd de richting van het onderzoek duidelijk. Ook heeft een gesprek met mijn begeleider, Joanneke Kuipers, geholpen bij het formuleren van de hoofdvraag en deelvragen.

Plannen en verzamelen

Zodra de deelvragen op papier stonden, was het tijd om methoden voor dataverzameling te kiezen en konden de onderzoeksactiviteiten gepland worden. De deelvragen hadden een duidelijke richting, ik kon data gaan verzamelen door het interviewen van een gespecialiseerd kinderfysiotherapeut en door de leerkrachten van de school vragen te laten beantwoorden. De beide vragenlijsten vloeiden logisch voort uit de subvragen die opgesteld waren bij de deelvragen.

Verzamelen

Eerder was al contact gelegd met de Kinderfysiotherapie praktijk, zij stonden open voor het beantwoorden van vragen. Ik heb een interview afgenomen bij een kinderfysiotherapeut.

De vragenlijst voor de leerkrachten van de Basisschool X kon door hen online ingevuld worden, via Google Forms.

Analyseren en concluderen

De verzamelde data is 'minder gestructureerde data' in drie vormen:

- data verkregen via literatuurstudie
- data verkregen via de geïnterviewde kinderfysiotherapeut
- data verkregen via de ondervraagde leerkrachten

Ik heb de data geanalyseerd en voor alle acht opgestelde categorieën een conclusie geformuleerd.

Rapporteren en presenteren

Het onderzoek en het eindproduct (de kwaliteitskaart) worden gepresenteerd aan het team van de Basisschool X, zij zijn de doelgroep van het onderzoek.

Daarnaast wordt het onderzoek gepresenteerd aan studiegenoten en docenten van de PABO.

Contactmomenten

In bijlage 8 is een overzicht te vinden van de belangrijkste contactmomenten met de begeleider van de PABO en de contactmomenten met het werkveld. Daarbij is de datum en de tijdsinvestering aangegeven. En het doel en de opbrengst van het contactmoment.

Participatie onderzoeksgroep

Tijdens het doen van het onderzoek was er geen sprake van een onderzoeksgroep. Wel is er tijdens SLB-momenten met studiegenoten overlegd over het doen van onderzoek, zijn er vragen aan elkaar gesteld en hebben we informatie uitgewisseld. Daarnaast was studiegenoot Ellen Volkers-Pasma *critical friend* tijdens het onderzoeksproces.

Bibliografie

- 10voordeleraar. (2020). *Kennisbases en profilering*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.
- (2021). Opgehaald van Hersenstichting: <https://www.hersenstichting.nl/dit-doen-wij/voorlichting/gezonde-hersenen/training/>
- Ackermann, M. (2012). *Zelf leren schrijven. Schrijfvaardigheid voor psychologie, pedagogiek en sociale wetenschappen*. Den Haag: Boom Lemma.
- Broekstra, G. (2021). *De Schrijfvriend*. Opgehaald van <https://www.deschrijfvriend.nl>
- curriculum.nu. (2020). *curriculum.nu*. Opgehaald van <https://www.curriculum.nu>
- Donk, C. v., & Lanen, v. B. (2012). *Praktijkonderzoek in de school*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- EenVandaag. (2018, januari 23). *Erik Scherder: Schrijfblokken terug in collegezaal*. Opgehaald van <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/erik-scherder-schrijfblokken-terug-in-de-collegezaal/>
- Francken, J. (2016, juni 1). *Schrijven versus typen: wat zegt de neurowetenschap?* Opgehaald van <https://wij-leren.nl/typen-schrijven-typecursus-lezen.php>
- Klaassen-Poyck, B., & Kooijman-Thomson, E. (2017). *Kennisbasis handschriftonderwijs en schrifteducatie*. Den Haag: Vereniging Hogescholen.
- Luijckx, J. (2019, februari 12). *Schrijven en het belang van motorische ontwikkeling*. Opgehaald van In het sleutelbos: <https://www.inhetsleutelbos.nl/schrijven-in-de-basisschool/schrijven-motorische-ontwikkeling/>
- Malmberg. (2021). *Handschrift*. Opgehaald van <https://www.malmberg.nl/basisonderwijs/methodes/schrijven/handschrift.htm>
- Malmberg. (2021). *Klinkers*. Opgehaald van <https://www.malmberg.nl/basisonderwijs/methodes/schrijven/klinkers.htm>
- Meulen, M. v., & Hesemans, L. (2020). *Tussen taal en teken. Handschriftonderwijs in de 21e eeuw*. Groningen: Noordhoff.
- Noordhoff. (2020). *Schrijven in de basisschool*. Opgehaald van <https://www.noordhoff.nl/basisonderwijs/schrijven/schrijven-in-de-basisschool>
- Onna, J. v., & Jacobse, A. (2017). *Laat maar zien: didactiek voor beeldend onderwijs*. Groningen: Noordhoff Uitgevers BV.
- Overvelde, A., & Nijhuis-van der Sanden, R. (2020). *Over het belang van leren schrijven met de hand*. Amsterdam: Boom.
- Paus, H. (2014). *Portaal*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Pijpers, R. (2017, december 20). *Alles wat u moet weten over 21e eeuwse vaardigheden*. Opgehaald van Kennisnet: <https://www.kennisnet.nl/artikel/6648/alles-wat-u-moet-weten-over-21e-eeuwse-vaardigheden/>
- SLO. (2019, oktober 30). *Betekenisvol leren*. Opgehaald van SLO: <https://www.slo.nl/thema/vakspecifieke-thema/kunst-cultuur/leerplankader-kunstzinnige-orientatie/lexicon/betekenisvol-leren/>
- SLO. (2021, januari 13). *21e-eeuwse vaardigheden*. Opgehaald van SLO: <https://www.slo.nl/thema/meer/21e-eeuwsevaardigheden/>
- SLO. (2021, maart 24). *TULE inhouden en leeractiviteiten*. Opgehaald van SLO: <https://www.slo.nl/thema/meer/tule/>

ThiemeMeulenhoff. (2020). *Schrift*. Opgehaald van <https://www.thiememeulenhoff.nl/primair-onderwijs/schrijven/schrift>

Veeger, M. (2020, maart 16). Opgehaald van rtlnieuws: <https://www.rtlnieuws.nl/tech/artikel/5058291/topdrukte-bij-scula-ginzy-lessonup>

wij-leren. (2020). Opgehaald van wij-leren: <https://wij-leren.nl/kwaliteitskaarten.php>

Zwijssen. (2019). *Pennenstreken*. Opgehaald van <https://www.zwijssen.nl/lesmethodes/pennenstreken/>

Zwijssen, & Meulen, M. v. (2021, mei 26). *5 Tips om het verbonden schrift te lezen*. Opgehaald van Zwijssen: <https://www.zwijssen.nl/schrijven/tips-om-het-verbonden-schrift-te-lezen/>

Bijlage 1 – Overzicht schrijfmethodes

Methode	Blokschrift	Verbonden schrift	Sluit voor aanvankelijk lezen aan bij	Toetsing	Uitgeverij
Pennenstreken (Zwijssen, 2019)	✓	✓	Veilig leren lezen	Gericht op zelfreflectie, zelf kritisch kijken en beoordelen. Groep 3: toetsing mogelijk na iedere kern. Groep 4-8: twee toetsen per jaar. Vanaf groep 5: tempotoetsen.	Zwijssen
Klinkers (Malmberg, 2021)	✓	✓	Lijn 3	Groep 3, 4, 5: toetsing na ieder blok en beoordeling door leerkracht Groep 6, 7, 8: zelfreflectie en beoordeling.	Malmberg
Handschrift (Malmberg, 2021)	✗	✓	Geen specifieke methode	Groep 3, 4, 5: toetsing na ieder blok en beoordeling door leerkracht Groep 6, 7, 8: zelfreflectie en beoordeling.	Malmberg
Aan boord (Broekstra, 2021)	✓	✓	Actief leren lezen	Observaties, op ieder gewenst moment mogelijk	De schrijfvriend
Schrijven in de basisschool (Noordhoff, 2020)	✓	✓	Geen specifieke methode	Tussentoets mogelijk na ieder blok. Twee/drie toetsen per jaar. Vanaf groep 5: tempotoetsen.	Noordhoff
Schrift (ThiemeMeulenhoff, 2020)	✗	✓	Geen specifieke methode	Gericht op zelfreflectie. Maximaal twee toets momenten per jaar.	ThiemeMeulenhoff

Bijlage 2 – Tijdsbesteding per schrijfmethode en groep

	Pennenstreken		Klinkers		Handschrift		Aan boord		Schrijven in de basisschool		Schrift	
	*	**	*	**	*	**	*	**	*	**	*	**
Groep 1-2	Zelf in te delen	Zelf in te delen	2	60	2	60	Zelf in te delen	Zelf in te delen	Zelf in te delen	Zelf in te delen	Zelf in te delen	Zelf in te delen
Groep 3	Eerste halfjaar: 5 Tweede halfjaar: 2-3	Eerste halfjaar: 150 Tweede halfjaar: 60-90	5	150	5	150	5	60-75	Eerste halfjaar: 5 Tweede halfjaar: 4	Eerste halfjaar: 150 Tweede halfjaar: 120	4-5	120-150
Groep 4	2-3	90	4	120	4	120	5	60-75	3	90	3	90
Groep 5	2-3	60-90	3	90	3	90	Geen afgebakende tijd, maar geïntegreerd in andere vakken.		2	40	2	60
Groep 6	1-2	30-60	2	60	2	60			1	20	1	30
Groep 7	1-2	30-60	2	60	2	60			1	20	1	30
Groep 8	1-2	30-60	1	30	1	30			1	20	1	30

*Aantal schrijflessen per week

**Minuten per week te besteden aan schrijfonderwijs

Bijlage 3 – Interviewvragen fysiotherapeut

2.1 Hoeveel uur per week raad je aan om aan handschriftonderwijs te besteden per groep?

- Minder dan een half uur
- 0,5 tot 1 uur
- 1 tot 1,5 uur
- 1,5 tot 2,5 uur
- Meer dan 2,5 uur

Opmerkingen:

2.2. Welk schrijfmateriaal raad je aan per groep?

- Potlood van school, namelijk _____
- Willekeurig potlood
- Pen van school, namelijk _____
- Willekeurige pen
- Anders, namelijk _____

Opmerkingen:

2.3a. Raad je het verbonden of het blokschrift aan?

- Verbonden schrift, omdat _____
- Blokschrift, omdat _____

2.3b. Raad je een persoonlijk handschrift aan? Zo ja, vanaf welk moment/ welke groep?

- Ja, vanaf _____
- Nee

Opmerkingen:

2.4. Raad je het gebruik van toetsen om het schrijfniveau van leerlingen te bepalen aan?

- Ja, omdat: _____
- Nee, want: _____

Opmerkingen:

2.5. Raad je een andere manier dan toetsen aan om het schrijfniveau van leerlingen te bepalen?

- Ja, namelijk: _____
- Nee, want: _____

Opmerkingen:

2.6. Zie je bepaalde ontwikkelingen in het niveau van handschrift van kinderen?

- Ja, namelijk: _____
- Nee, want _____

Opmerkingen:

2.7. Vind je dat leerkrachten over het algemeen voldoende ondersteuning richtlijnen krijgen bij het geven van goed schrijfonderwijs?

-Ja, namelijk: _____

-Nee, want _____

Opmerkingen:

2.8. Vanaf welke leeftijd raad je aan te starten met schrijfonderwijs?

-Vanaf: _____ . Omdat _____

2.9 Vind je dat kinderen op scholen moeten leren typen? Zo ja, vanaf welke leeftijd?

2.10 Is er nog iets dat je kwijt wilt?

Opmerkingen:

Bijlage 4 – Interviewvragen leerkrachten

Naam:

Groep:

3.1. Hoeveel uur per week besteedt jouw groep gemiddeld aan handschriftonderwijs?*

-Minder dan een half uur

-0,5 tot 1 uur

-1 tot 1,5 uur

-1,5 tot 2,5 uur

-Meer dan 2,5 uur

Veld voor opmerkingen

3.2. Met welk materiaal schrijven de kinderen in jouw groep?*

-Potlood van school, namelijk _____

-Willekeurig potlood

-Pen van school, namelijk _____

-Willekeurige pen

-Anders, namelijk _____

Veld voor opmerkingen

3.3. Mogen de kinderen in jouw groep met een persoonlijk handschrift schrijven?*

-Ja, de kinderen zijn hier vrij in.

-Ja, onder bepaalde voorwaarden, namelijk _____

-Nee

Veld voor opmerkingen

3.4. Neem je toetsen af om het schrijfniveau van leerlingen te bepalen?*

-Ja, namelijk: _____

-Nee

Veld voor opmerkingen

3.5. Gebruik je een andere manier dan toetsen om het schrijfniveau van leerlingen te bepalen?*

-Ja, namelijk: _____

-Nee

Veld voor opmerkingen

3.6. Ben je tevreden over het handschrift van jouw leerlingen?*

-Ja, omdat _____

-Nee, want _____

Veld voor opmerkingen*

3.7. Heb je behoefte aan meer ondersteuning of duidelijkere richtlijnen bij het geven van goed schrijfonderwijs?*

-Ja, namelijk: _____

-Nee dit is niet nodig.

Veld voor opmerkingen

3.8 Leren de kinderen in jouw groep typen?*

-Ja, door: _____

-Nee

3.9 Extra vraag voor leerkracht groep 2:

-Wat wordt er in groep 2 gedaan aan voorbereidend schrijven? _____

Alleen in te vullen door leerkracht groep 2!

3.10 Is er nog iets dat je kwijt wilt?

Veld voor opmerkingen

**Verplicht in te vullen vragen*

Bijlage 5 – Tijdpad onderzoek

De onderzoeksactiviteiten worden uitgevoerd door de onderzoeker, Inez Bootsma. Indien beschreven zijn er andere betrokkenen, zoals de gespecialiseerde fysiotherapeut en de leerkrachten van de Basisschool X.

Wanneer	Activiteit	Tijd
Week 1 10-14 mei	Online opstellen en verzenden interviewvragen leerkrachten	60 minuten
	Afspraak inplannen fysiotherapeut	10 minuten
	Literatuurstudie	180 minuten
Week 2 17-21 mei	Herinneren leerkrachten voor het beantwoorden van de vragen	10 minuten
	Afspraak fysiotherapeut (<i>indien mogelijk, anders in week 3</i>)	60 minuten
	Literatuurstudie	180 minuten
Week 3 24-28 mei	Verwerken antwoorden leerkrachten: Hoofdstuk 6 Resultaten	120 minuten
	Afspraken maken met leerkrachten voor verdere vragen n.a.v. de gegeven antwoorden	Nader te bepalen: afhankelijk van de gegeven antwoorden
	Verwerken antwoorden fysiotherapeut: 6. Resultaten	60 minuten
	Afronden 6. Resultaten	180 minuten
	Starten met 7. Conclusies, aanbevelingen en discussie	180 minuten
	Contactmoment begeleider	30 minuten
Week 4 31 mei - 4 juni	Afspraken met leerkrachten voor verdere vragen n.a.v. de gegeven antwoorden	Nader te bepalen: afhankelijk van de gegeven antwoorden
	Literatuurstudie	180 minuten
	Afronden 7. Conclusies, aanbevelingen en discussie	180 minuten
	Contactmoment begeleider	30 minuten
Week 5 6-11 juni	8. Samenvatting schrijven	120 minuten
	Procesbeschrijving afronden	120 minuten
	Alles controleren en inleveren	240 minuten

Bijlage 6 – Resultaten dataverzameling

N.B: In onderstaande tabel is Basisschool X afgekort als AA.

	Categorie:	Rol van de leerkracht	Start	Tijd	Toetsen
	Interviewvraag fysiotherapeut	2.7	2.8	2.1	2.4, 2.5
	Interviewvraag leerkrachten	3.7	3.9	3.1	3.4, 3.5
Groep 1	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	Heel veel oefenen, aansluiten bij niveau/fase II.	Heel veel oefenen, aansluiten bij niveau/fase II.	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ondersteuning is niet nodig.	nvt	1,5-2	Observeren dmv Mijn Kleutergroep
Groep 2	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	Heel veel oefenen, aansluiten bij niveau/fase II.	Heel veel oefenen, aansluiten bij niveau/fase II.	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ja, het zou fijn zijn om meer richtlijnen en ondersteuning te krijgen.	*	<0,5	Nee
Groep 3	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	Automatiseren	Iedere dag	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ondersteuning is niet nodig.	nvt	2-2,5**	Nee
Groep 4	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	nvt	Blijven onderhouden	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ondersteuning is niet nodig.	nvt	1-5**	Nee
Groep 5	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	nvt	Blijven onderhouden	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ondersteuning is niet nodig.	nvt	0,5-1	Nee
Groep 6	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	nvt	Blijven onderhouden	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Wel voor de II. de slordig of zelfs onleesbaar schrijven.	nvt	<0,5	Nee
Groep 7	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	nvt	Blijven onderhouden	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ondersteuning is niet nodig.	nvt	<0,5	Nee
Groep 8	Fysiotherapeut	Behoeftte ondersteuning verschilt erg per leerkracht	nvt	Blijven onderhouden	Screeningsinstrumenten en observatie
	AA	Ondersteuning is niet nodig.	nvt	<0,5	Nee

* - Motoriek taken waarbij de voorbereidende schrijfbewegingen worden geoefend (1x in het half jaar)

- Het aanleren van de juiste pengreep dmv een versje en deze bewust oefenen tijdens een taak (1x in het half jaar)

- Invented spelling, zelf letters schrijven (1x in de maand)

-Corrigeren naar goede pengreep in de tekenhoek.

**Groep 3 en 4: Het eerste halfjaar met tijd dan het tweede halfjaar.

	Categorie:	Manier van schrijven	Persoonlijk handschrift	Materiaal	Ontwikkelingen
	<i>Interviewvraag fysiotherapeut</i>	2.3a	2.3b	2.2	2.6, 2.9***
	<i>Interviewvraag leerkrachten</i>		3.3	3.2	3.6, 3.8***
Groep 1	Fysiotherapeut	Vorbereidende fase	Ja	Beginnen met potlood	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Vorbereidende fase	Ja	Tekenen met driekantige potloden	Tevreden met handschrift: ja
Groep 2	Fysiotherapeut	Vorbereidende fase	Ja	Beginnen met potlood	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Vorbereidende fase	Ja	Potlood van school	Tevreden met handschrift: nee
Groep 3	Fysiotherapeut	Verbonden schrift	Nee	Beginnen met potlood	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Verbonden schrift	Nee	Potlood van school	Tevreden met handschrift: ja
Groep 4	Fysiotherapeut	Verbonden schrift	Nee	Beginnen met potlood	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Verbonden schrift	Nee	Potlood van school	Tevreden met handschrift: nee
Groep 5	Fysiotherapeut	Verbonden schrift	Nee	Beginnen met potlood. Verschillende materialen uitproberen	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Verbonden schrift	Nee	Pen van school.	Tevreden met handschrift: nee
Groep 6	Fysiotherapeut	Verbonden schrift	Nee	Beginnen met potlood. Verschillende materialen uitproberen	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Verbonden schrift	Nee	Bijna alles met potlood (van school), soms met pen (van school)	Tevreden met handschrift: ja/nee. Sommige schrijven prachtig, een aantal heel slordig.
Groep 7	Fysiotherapeut	Persoonlijk handschrift, per leerling bepalen	Ja! Per leerling bepalen	Verschillende materialen uitproberen	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Persoonlijk handschrift	Ja	Eigen keuze ll., moet wel functioneel zijn.	Tevreden met handschrift: ja
Groep 8	Fysiotherapeut	Persoonlijk handschrift, per leerling bepalen	Ja! Per leerling bepalen	Verschillende materialen uitproberen	Negatieve invloed: corona en digitale middelen****
	AA	Persoonlijk handschrift	Ja	Eigen keuze ll., moet wel functioneel zijn.	Tevreden met handschrift: ja

***Vraag over typen: 2.9, 2.8

AA: De leerlingen van de AA krijgen geen les in typen.

Fysiotherapeut: Kan vanaf groep 7/8, maar niet als vervanging van schrijven.

****Fysiotherapeut: Na scholensluiting door corona meer kinderen in de praktijk met schrijproblemen.

Bijlage 7 – Kwaliteitskaart

Kwaliteitskaart Handschriftonderwijs

juni 2021

Doel: Het verbeteren van de kwaliteit van handschriftonderwijs.

Op deze kwaliteitskaart worden verschillende onderdelen en factoren besproken, die van belang zijn voor het aanbieden van handschriftonderwijs op de basisschool.

De rol van de leerkracht

De rol van de leerkracht bij handschriftonderwijs is groot in de voorbereidende fase, groep één en twee. Dit is om de leerlingen voor te bereiden om de aanvankelijke fase in groep drie en vier. Van groep drie richting groep acht, wordt de rol van de leerkracht steeds kleiner.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om te gaan kijken hoe er meer ondersteuning en duidelijkere richtlijnen gegeven kunnen worden aan de leerkracht(en) van groep twee. En welke mogelijkheden er zijn om leerlingen in hogere groepen te begeleiden, zodat hun handschrift leesbaar of minder slordig wordt.

Starten met schrijven

In de voorbereidende fase, groep één en twee, is het van belang dat leerlingen veel oefenen en experimenteren met vormen en letters. Voor een leerkracht is het belangrijk om aan te sluiten op het niveau van het kind.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om te gaan kijken hoe er meer ondersteuning en duidelijkere richtlijnen gegeven kunnen worden aan de leerkracht(en) van groep twee. Zodat de leerkracht de leerlingen nog beter kan voorbereiden op het aanvankelijk schrijven in groep 3.

Te besteden tijd

In groep één en twee worden leerlingen voorbereid op het aanvankelijk schrijven in groep drie. Hoeveel tijd er nodig is voor aanvankelijk schrijven, verschilt per kind en hangt af van het niveau.

Net als de rol van de leerkracht, wordt ook de te besteden tijd aan handschriftonderwijs minder van groep drie richting groep acht. Wel is het belangrijk om tijd te (blijven) steken in het automatiseren en onderhouden van het handschrift en het verhogen van het schrijftempo.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om te kijken welke mogelijkheden er zijn om meer tijd te besteden aan handschrift onderwijs, zodat meer leerkrachten tevreden zullen zijn over het handschrift van hun leerlingen.

Toetsing

Om het niveau en het schrijftempo van leerlingen te bepalen, moet er door de leerkracht geobserveerd worden en feedback gegeven worden. Daarnaast kunnen er (methode)toetsen afgenomen worden of screeningsinstrumenten gebruikt worden.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om naast observaties door de leerkrachten, ook (methode) toetsen af te nemen om het schrijfniveau en het schrijftempo te bepalen. Hierdoor kunnen eventuele schrijfproblemen gesignaleerd worden.

Manier van schrijven

Het verbonden schrift heeft een positief effect op spelling, letter- en woordherkenning en op het schrijftempo. Het verbonden schrift wordt ook aanbevolen vanuit de fysiotherapie. De ronde vormen van de letters van dit schrift zijn motorisch makkelijker te maken.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om door te gaan met het aanbieden van het verbonden schrift.

Persoonlijk handschrift

Een persoonlijk handschrift is mogelijk voor de leerlingen in groep zeven en acht die daaraan toe zijn. Een voordeel van een persoonlijk handschrift is dat het schrijftempo omhoog kan gaan en dat het kan zorgen voor meer plezier bij het schrijven. Voor leerkrachten is het belangrijk om de leesbaarheid en het schrijftempo in de gaten te houden.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om door te gaan met een persoonlijk handschrift voor de leerlingen in groep zeven en acht die daaraan toe zijn. Belangrijk is dat leerkrachten dit begeleiden en zicht houden op de leesbaarheid en het schrijftempo.

Schrijfmateriaal

Voor leerlingen in groep één en twee is een variatie aan schrijfmateriaal belangrijk om te kunnen experimenteren. In groep drie is het handig om de hele klas met hetzelfde materiaal te laten schrijven, hierbij wordt potlood aanbevolen. In hogere groepen is het voor leerlingen fijn om zelf te kunnen kiezen welk materiaal bij hen past. Daarnaast bevordert eigen keuze voor schrijfmateriaal de motivatie om te schrijven.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om leerlingen in groep drie te laten starten met hetzelfde materiaal, zoals nu gedaan wordt. Zodra het schrijven meer geautomatiseerd is, is het aan te bevelen om leerlingen verschillende materialen uit te laten proberen, zodat ze kunnen uitzoeken welk materiaal bij hen past.

Ontwikkelingen

In onze veranderende maatschappij wordt er steeds meer gebruik gemaakt van technologie en is er sprake van digitalisering. Over het algemeen heeft de toename van het gebruik van digitale middelen als gevolg dat er minder met de hand geschreven wordt. Daarom is het voor leerkrachten nu extra belangrijk om het niveau van het handschrift van leerlingen te monitoren. Kinderen kunnen naast schrijven ook leren typen, maar dat mag het schrijven niet vervangen.

Aanbeveling: De aanbeveling voor de Basisschool X is om door te gaan met het aanbieden van handschriftonderwijs, omdat het belang van schrijven met de hand groot is.